

страху невдачі). Предикторами часової компетентності визначено такі прояви самоконтролю, як: відповідальність та передбачливість, цілеспрямованість, потреба у професійній самореалізації, відсутність орієнтації лише на життя, адекватність цілей. У подальшому плануємо розробити тренінгову програму для формування часової компетентності як складника професіоналізму особистості майбутнього інженера.

Література

1. Болотова А. Л. Психология организации времени [Текст] : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. К. Болотова. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 254 с.
Bolotova A. L. Psykholohyya orhanyzatsyyu vremeny [The psychology of time management] [Tekst] : Ucheb. Posob. dlya stud. vyssh. учеб. zavedenyyu / А. К. Bolotova. – М. : Aspekt Press, 2006. – 254 p.
2. Вірна Ж. П. Адаптаційні ресурси професійної часової компетентності [Текст] / Ж. П. Вірна // Вісн. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – Психологія. – Х. : ХНПУ, Вип. 25. – 2008. – С. 28–34.
Virna Zh. P. Adaptatsiyni resursy profesiynoyi chasovoyi kompetentnosti [The adaptive resources temporary professional competence] [Tekst] / Zh. P. Virna // Visn. Khark. nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody. – Kharkiv : KhNPU, Psykholohiya. – Vyp. 25. – 2008. – P. 28–34.
3. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості [Текст] : навч. посіб. / Т. М. Титаренко. – К. : Каравела, 2013. – 372 с.
Tytarenko T. M. Suchasna psykholohiya osobystosti [A modern personality psychology] [Tekst] : navch. posib. / T. M. Tytarenko. – K. : Karavela, 2013. – 372 p.

УДК 81'23

Н. М. Савелюк

Received March, 12, 2015

Revised April, 09, 2015

Accepted April, 13, 2015

ДИСКУРС ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ПОНЯТТЯ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

У статті проаналізовано «дискурс» як важливу міждисциплінарну категорію сучасної постнекласичної науки та системотвірне поняття дискурсивної психології. Розглянуто його етимологію, що своїми коренями сягає традицій ла-

тинського словотворення і має продовження у французькому мовному середовищі. Описано базові теоретико-методологічні контексти інтерпретації: лінгвістичний, соціологічний, семіотичний. Згадано «першу й другу хвилі лінгвістичного повороту» в гуманітарних і соціальних науках, у тому числі «дискурсивний поворот» («друга когнітивна революція»), як передумови активного запровадження «дискурсу» в науковий обіг. Указано на два основні «дискурсивні табори» зарубіжної психолінгвістики – «етнометодологічно інспірований» підхід (Дж. Поттер, Д. Едвардс, М. Уетерелл) й підхід, «навіяний авторитетом М. Фуко» (Я. Паркер), а також відомі вітчизняні наукові школи, у межах яких досліджуються різні види й жанри дискурсів – Волинську школу психолінгвістики (Л. Засекіна, С. Засекін) і Київську школу психологічної герменевтики (Н. Чепелева, М. Смульсон та ін.).

Обґрунтовано, що, попри окремі вагомні напрацювання й активізацію впродовж останнього часу використання українськими психологами поняття «дискурс», залишається тенденція за відповідної інтерпретації посилалися на дефініції зі суміжних галузей знання, тоді як власне психологічні його виміри все ще недостатньо розкриті. Описано специфіку зазначеної категорії поряд зі «спілкуванням», «комунікацією», «мовленням», що передбачає, зокрема, докладний аналіз не лише семантичних або стилістичних особливостей певного повідомлення, а й того, «хто саме щось сказав, кому, як і з якою метою», із допомогою яких не лише мовних, а й екстралінгвістичних засобів. Як перспективи подальших досліджень розглянуто вивчення психологічних аспектів різних типів і жанрів суспільно важливих дискурсів, насамперед релігійного дискурсу як суттєвого складника антропоморфізованого життєвого простору людини в соціумі.

Ключові слова: дискурс, спілкування, комунікація, мовлення, ідеологія, текст, дискурсивна психологія.

Saveliuk N. Discourse as an Interdisciplinary Concept and its Psychological Dimensions. «Discourse» is analyzed in the article as an important interdisciplinary category of the postnonclassical modern science and as a systemic formative concept of the discursive psychology. The etymology of discourse, having its derivation roots and traditions in Latin and later in the French language environment, is considered. Basic theoretical and methodological contexts of interpretation (linguistic, sociological and semiotic) are outlined. «The first and the second waves of the linguistic turn» in the humanities and social sciences, as well as the «discursive turn» («the second cognitive revolution»), being the background for active implementation of «discourse» in science, are mentioned in the article. Two main discursive approaches in foreign psycholinguistics, i.e. «ethnomethodological-inspired approach» (J. Potter, D. Edwards, M. Wetherell) and «Foucault theory» approach (J. Parker); well-known Ukrainian scientific institutes, examining various types of genres and discourses – Volyn institute for psycholinguistics (L. Zasyekina, S. Zasyekin) and Kyiv institute for psychological hermeneutics (N. Chepeleva, M. Smulson, etc.) are singled out. Despite some significant achievements and revitalization in using the term «discourse» by Ukrainian psychologists during recent years, there is still some tendency to refer within appropriate interpretation to the definition of «discourse» in related branches

of knowledge. It is accented that the psychological dimensions of the same notion are still not completely revealed. The peculiarities of the aforementioned category, when compared to «intercourse», «communication», «speech», are outlined. This provides not only a detailed analysis of semantic or stylistic features of a particular message, but also «who said something to whom, how and for what purpose» with the help of both speech and extralinguistic means. Studying the psychological aspects of different types and genres of socially important discourses, especially the religious discourse, being the essential component of anthropomorphic space of a person in society, is revealed as the prospects for further research.

Key words: discourse, intercourse, communication, speech, ideology, text, discursive psychology.

Савелюк Н. М. Дискурс как междисциплинарное понятие и его психологические измерения. В статье анализируется «дискурс» как важная междисциплинарная категория современной постнеклассической науки и системообразующее понятие дискурсивной психологии. Рассматривается его этимология, которая своими корнями достигает традиций латинского словообразования и имеет продолжение в французской языковой среде. Описываются базовые теоретико-методологические контексты интерпретации: лингвистический, социологический, семиотический. Вспоминаются «первая и вторая волны лингвистического поворота» в гуманитарных и социальных науках, в том числе «дискурсивный поворот» («вторая когнитивная революция») как предусловия активного утверждения дискурса в научном обиходе. Указывается на два основных «дискурсивных лагеря» зарубежной психолингвистики – «этнометодологически инспирированный» подход (Дж. Поттер, Д. Едвардс, М. Уэтерелл) и подход, «навеянный авторитетом М. Фуко» (Я. Паркер), а также известные отечественных научные школы, в пределах которых исследуются разные виды и жанры дискурсов – Волынскую школу психолингвистики (Л. Засекина, С. Засекин) и Киевскую школу психологической герменевтики (Н. Чепелева, М. Смутьсон и др.). Обосновывается, что, несмотря на отдельные существенные наработки и активизацию в течение последних лет использования украинскими психологами понятия «дискурс», остается тенденция при соответствующей интерпретации ссылаться на дефиниции из соседних областей знаний, тогда как собственно психологические его измерения все еще недостаточно раскрыты. Описывается специфика обозначенной категории в одном ряду с «общением», «коммуникацией», «речью» и что предусматривает, в частности, детальный анализ не только семантических или стилистических особенностей определенного сообщения, но и того, «кто именно что-то сказал, кому, как и с какой целью», с помощью каких не только языковых, но и экстралингвистических средств. В качестве перспектив следующих исследований рассматривается изучение психологических аспектов разных типов и жанров общественно важных дискурсов, в первую очередь религиозного дискурса как существенной составляющей антропоморфизированного жизненного мира человека в социуме.

Ключевые слова: дискурс, общение, коммуникация, речь, идеология, текст, дискурсивная психология.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному науковому й широкому публіцистичному вжитку дедалі частіше використовують поняття «дискурс». Водночас чимало авторів, як і «споживачів» інформаційного простору, не завжди чітко усвідомлюють, що саме озвучується цим поняттям. Адже, по-перше, насправді воно не таке вже й новітнє, а має давні традиції свого використання та, відповідно, чимало достатньо відмінних інтерпретацій; по-друге, сьогодні його активно залучають уже не лише у сфері філософських чи лінгвістичних розвідок, як це було спочатку, а й низки інших галузей. Сьогодні говорять, наприклад, про дискурс науковий чи художній, політичний або педагогічний, авторитарний чи спонукальний та ін.

Вітчизняна психологія також починає послуговуватися цим терміном, але особливо на тлі потужних напрацювань інших гуманітарних і соціальних наук усе ще порівняно нечасто. Причини такого повільного входження «дискурсу» в термінологічний простір вітчизняної психології пов'язані, мабуть, з усе ще до кінця не подоланим мовно-культурним бар'єром між нею та напрацюваннями вчених «далекого зарубіжжя», а також із поки що суттєво більшою звичністю для нас «спілкування», «комунікації», «мовлення». Водночас, з огляду на тенденції проголошеного західними дослідниками «дискурсивного повороту» гуманітарних наук, не можемо обминати зазначене поняття чи розглядати його просто як синонім до згаданих вище категорій. Отже, «дискурс» потребує свого уточнення в межах термінологічного апарату власне психології, що пов'язане, з одного боку, з визнанням його міждисциплінарного статусу, з іншого – зі з'ясуванням специфічних аспектів і контекстів використання.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Традиційно науковий аналіз змісту того чи того терміна розпочинається з етимології, тому не будемо відступати від прийнятого канону. У науковий обіг досліджуване поняття потрапило, як відомо, із праць лінгвістів, а також філософів – структуралістів і постструктуралістів, куди, зі свого боку, – із французькомовного середовища (фр. «*discours*», в англ. написанні – «*discourse*»), де в побутовому спілкуванні означає «мовлення», «розмова». Але, як зауважує О. Михальова, первинні свої корені цей термін має ще в надрах латинської мови (латин. «*discursus*» – «бігання туди-сюди», «рух», «колообіг»), і що саме префікс «*dis*» позбавляє семантику дієслова «рухатися» ентелехії («куди?»), надаючи йому невизначеності та різноспрямованості. І лише периферійне його значення спочатку частково збігалось із сучасним трактуванням [6].

Пізніше поняття «швидких і неупорядкованих рухів» стало асоціюватися зі сферою ментального, насамперед із мисленням. Подібна тенденція досі зберігається в пострадянській психології, де все «дискурсивне» найчастіше трапляється в поєднанні з «мисленням», позначаючи логічну спрямованість і послідовність у часі останнього [наприклад, 2, с. 128]. А от власне «дискурс» до сьогодні відсутній у найбільш авторитетних і загальнодоступних психологічних словниках країн СНД. Натомість одне з найвідоміших зарубіжних видань – «Оксфордський словник психології» – визначає відповідне поняття як «неперервний потік усного (або інколи писемного) мовлення, довшого за одне речення» [10], що, попри всю авторитетність згаданого джерела, сутнісно не є психологічною дефініцією.

Аналіз цього та інших контекстів використання досліджуваної категорії виводить на три основні підходи до її визначення в зарубіжних теоретичних напрацюваннях [1, с. 111]: 1) лінгвістичний – для позначення сукупності тематично, культурно або іншим чином взаємозв'язаних текстів, яка передбачає можливість свого доповнення іншими текстами; 2) здебільшого соціологічний – розуміння дискурсу як соціальної взаємодії, через опис механізмів функціонування дискурсивних практик; 3) семіотичний (соціально-семіотичний) – як переважно мовленнєвої комунікації, пов'язаної з раціональним критичним розглядом цінностей, норм і правил соціального життя, а також з основним мотивом досягнення взаєморозуміння.

Активне залучення «дискурсу» в психологію відображає більш загальну тенденцію «лінгвістичного повороту» гуманітарних і соціальних наук. «Лінгвістичний поворот» – термін, що описує перехід у першій половині й середині ХХ ст. від класичної до некласичної та постнекласичної науки, яка звертається саме до мови. Основними його рисами, відповідно, є наголос на проблемі досліджень значення і смислів, заміна поняття істинності поняттям осмисленості, розгляд мови як сутнісної онтологічної основи мислення й діяльності. При цьому «перша хвиля» лінгвістичного повороту (1920-ті рр. ХХ ст.) для аналізу власне дискурсу (а не текстових утворень) не має такого істотного значення, оскільки здійснювалася в напрямі синтактико-семантичної абсолютизації «ідеальних» репрезентативних функцій мови, абстрагуючись від прагматичних аспектів практичного її використання. Тоді як саме на останньому моменті значною мірою зосередилися мислителі «другої хвилі» (1940–1950-ті рр.) [4, с. 551–552]. Відповідно, у її межах дещо пізніше (80-ті рр.) і виокремився «дискурсивний поворот», який по-іншому ще називають «другою когнітивною революцією» (Р. Харре) [8].

Як зазначає Н. Бозаціс, більшість аналітиків, зокрема соціальних психологів, виокремлює два основні «табори» згаданого напрямку, засновники й розробники яких (учені Європи та Північної Америки) мають істотно відмінні погляди на спосіб визначення дискурсу [9, с. 26–29]. Перший із них, який називається «етнометодологічно інспірованим», започаткували Дж. Поттер і Д. Едвардс, другий, що «навіяний авторитетом Фуко», – Я. Паркер.

Дж. Поттер, М. Уетерелл використовують цей термін у його найширшому розумінні: як позначення всіх форм розмовної взаємодії, формальної й неформальної, а також різних видів письмових текстів [13, с. 7]. Для них дискурс переважно виступає предметом інтересу сам по собі, а не лише як аналітичний ресурс, який дає змогу дослідникам сформулювати чи підтвердити гіпотези про «сутності», що перебувають поза ним. У такому розумінні дискурс виконує свої функції в певному локальному контексті (наприклад функції вибачення, виправдання, класифікації, докоряння, схвалювання) [14].

Відзначено, що будь-який достатньо великий проміжок усної розмови чи писемного тексту неминує «мультизорієнтований» і «приречений» на широку варіативність, оскільки в різноманітних сполученнях цих розмов або текстів відбувається формулювання різноманітних «версій» одного й того самого «об'єкта». Інакше кажучи, згідно з Дж. Поттером і М. Уетерелл, у будь-якому типі дискурсу, основанийому на певній моделі світу, усі його «об'єкти» чи «суб'єкти» – сконструйовані. Зі свого боку, ці «версії» вписуються або розгортаються в активність відповідно до того, як вони сформульовані. А перед дослідником цього процесу неминує постає питання «активного вибору», адже лише окремі з потенційно придатних лінгвістичних ресурсів активізуються в кожний конкретний період, у той час як інші – гальмуються [9, с. 26].

На противагу Дж. Поттеру, Д. Едвардсу, М. Уетерелл, що сфокусувалися на «речах, які творить мовлення у своєму локальному використанні», Я. Паркер формулює власну концепцію на розлогіших ідеологічних («політичних») засадах, що беруть свій початок ще в працях М. Фуко й Л. Альтюссера [12]. Концептуалізація «дискурсу», яку запроваджує Я. Паркер, цілком постструктуралістська та включає таке робоче формулювання: «дискурс – це система тверджень, що конструюють об'єкт». Учений уточнює, що дискурси не просто описують соціальний світ, а й категоризують його, уводячи певні феномени в «поле зору». Більше того, дискурси дають змогу фокусуватися навіть на не наявних «реально» речах

і, як тільки певний об'єкт озвучений дискурсивно, «важно не посилатися на нього як на начебто реальний» [11, с. 191].

Крім того, Я. Паркер виокремлює сім основних і три додаткових позиції, із яких повинні виходити дослідники відповідної сфери: дискурс, точніше його фрагменти, стає доступним для нас у текстах різних видів; дискурси (тут Паркер посилається на Фуко) – це практики, які систематично формують ті об'єкти, про які йдеться; дискурс створює можливість для свого наповнення унікальною суб'єктною позицією, відповідно, будь-який текст відсилає до цієї позиції (за основу взято концепцію «ідеологічної інтерпеляції» Альтюссера); дискурс – це когерентна (цілісна) система значень, а метафори, аналогії, образи, уключені в цю систему, відповідно до репрезентації певного «об'єкта», можуть бути «дистильовані» у формі тверджень; у контексті будь-якого дискурсу можна віднайти суперечності, що приписується рефлексивній природі мовлення, тобто одні дискурси завжди передбачають інші; дискурси – історичні, адже «об'єкти», на які вони посилаються, попередньо сконструйовані іншими спеціальними дискурсами. Ще три додаткові критерії, що відображають специфічні виміри того чи того дискурсу – це його зв'язки з певними соціальними інституціями, участь у репродукції владних відносин і застосування як ідеології.

В Україні також можна виокремити дві потужні психологічні школи, представники яких, поєднуючи кращі ідеї класичної вітчизняної психології з вагомими напрацюваннями когнітивного підходу, так чи так торкаються різних аспектів дискурсу. «Дискурсивна онтологія» в дослідженнях Волинської школи психолінгвістики (Л. Засекіна, С. Засекін та ін.) ідентифікується, насамперед, з ім'ям Л. С. Виготського, згідно з напрацюваннями якого дискурс розглядається як сукупність окремих мовленнєвих актів, «пронизаних» знаками із відповідними значеннями, історично виробленими й індивідуально інтеріоризованими [3, с. 8]. Київська наукова школа психологічної герменевтики також вивчає різні види дискурсивних практик, але переважно в ракурсі наративного підходу (Н. Чепелева, М. Смульсон та ін.).

Зокрема, Н. Чепелєвій найбільш імпонує дефініція дискурсу, яку запропував Р. Барт. Останній описує відповідне явище як будь-який закінчений відрізок мовлення, який є певною єдністю з погляду свого змісту та передається із вторинними (пропагандистськими, розважальними, естетичними, ритуальними й ін.) цілями, що, зі свого боку, визначаються певним «соціальним кодом» (тобто культурними факторами). Ця позиція

доповнюється інтерпретацією дискурсу Ю. Степановим як особливого використання мови для вираження особливої ментальності, що спричиняє активізацію специфічних рис цієї мови. Зі свого боку, особлива лексика та граматики формує унікальний ментальний світ [7, с. 17].

Аналіз наукових праць інших сучасних вітчизняних дослідників, як і термінологічний пошук в електронних ресурсах провідних бібліотек, дає підставу виокремити конкретну проблематику, у межах якої у вітчизняній психології здебільшого використовується «дискурс» (чи суміжні з ним поняття): психологічні та стилістичні аспекти функціонування політичного дискурсу (С. Кривенко), психологічна й естетична функції щоденникового дискурсу (С. Ігнат'єва), професійний дискурс психологічної готовності до виходу на пенсію (Л. Магдисюк), дискурсивні й прагматичні маркери емоційної напруги політика в інтерв'ю (А. Яновець), категорія порівняння у своїй проекції на дискурсивну практику перекладача (О. Молочко) та ін. Вітчизняні науковці також послуговуються поняттями «дискурсивне поле психології» (І. Гордієнко-Митрофанова), «психологічний дискурс» (В. Кравченко, Н. Литовська, О. Лукашевич, О. Перетята, Н. Фалько), «психотерапевтичного дискурсу» (Н. Каліна, О. Щіпановська), а також «мотиваційного дискурсу особистості» (В. Климчук).

Але, попри окремі вагомні напрацювання та певну активізацію впродовж останніх кількох років використання вітчизняними психологами категорії «дискурс», проявляється тенденція посилалися на відповідні дефініції дослідників із суміжних галузей знання, а власне психологічні виміри зазначеної сфери все ще залишаються недостатньо розкритими. Крім того, якщо на рахунок, скажімо, співвідношення «дискурсу» та «текстів» можна віднайти низку спеціально присвячених цій проблемі публікацій, то, наприклад, «дискурс» і «спілкування» системно переважно не порівнювалися.

Отже, **мета статті** – теоретичний аналіз психологічних аспектів поняття «дискурс» та їх відносна диференціація на тлі споріднених і базових для вітчизняної психології категорій («спілкування», «комунікація», «мовлення»).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вважаємо, що в контексті проведеного теоретичного аналізу одним із перших постає досить суттєве для наступних досліджень у відповідній галузі питання: що конкретно дає поняття «дискурс», відносно нещодавно привнесене на хвилі дискурсивної психології, які нові акценти воно розставляє, порівняно з більш звичними для вітчиз-

няної психологічної спільноти категоріями («спілкуванням», «комунікацією», «мовленням», тощо), що так само розміщені на перетині її інтересів із проблематикою інших гуманітарних та соціальних наук?

Окремим вагомим аспектом цього питання може бути конкретизація логіко-термінологічного співвідношення означених вище понять. Але в річищі постнекласичної раціональності з її «сітковим» принципом організації знання, варто відступити від жорстких канонів традиційної ієрархізованості, співпорядкування системи наукових категорій. Інакше кажучи, доцільно, насамперед, шукати точки їх дотику чи перетину, а не вказувати, яке з них ширше чи вужче за своїм змістом й обсягом, хоча й це не виключається з предмета наукового аналізу.

Зокрема, таке звичне для нас «спілкування» (зі своїм провідним сенсом «спільно») в контексті напрацьованих класичною радянською психологією теоретико-методологічних положень – це, насамперед, спільна діяльність, яка характеризується своїм суб'єктом (чи кількома суб'єктами), його (їх) цілями, потребами, мотивами й умовно виокремлюваними діями.

Із такого загального погляду, дискурс – це теж діяльність, взаємодія з іншим (іншими), у якій суб'єкт як (само)проявляється, так і творить сам себе та свій навколишній життєвий часопростір. У цьому аспекті традиційна семантика контекстуальності дискурсу («текст у певному контексті») може й повинна розглядатися як його: суб'єкт-суб'єктна зорієнтованість – «хто та кому щось сказав», цільова спрямованість – «із якою метою», потребово-мотиваційна основа – «чому», а також ресурсно-дійова забезпеченість – «як саме».

Зауважимо, що термін «комунікація», який прийшов до нас з англійського середовища (від англ. *communication*), традиційно наголошує, насамперед, обмін інформацією в змісті та процесі спілкування, у зв'язку з чим виокремлюється комунікативний аспект останнього (поряд з інтерактивним і перцептивним). Отже, дискурс – це комунікація, але лише з однієї точки зору, а в інших своїх вимірах – він водночас і інтеракція, і перцепція дискурсивних суб'єктів.

Останній термін також потребує уточнення: що саме, на відміну від традиційного «суб'єкта спілкування (комунікації, діяльності)», через нього акцентується? З огляду на проаналізовані вище психологічні особливості дискурсу, дискурсивний суб'єкт – завжди потенційно активний комунікатор, або, інакше кажучи, автор свого тексту (системи текстів), який несе щось нове, «власне» в навколишній світ, пізнаючи й водночас формуючи його через спільно з іншими створений інформаційний простір.

І навіть, видавалося б, у пасивній, позиції «реципієнта», тобто при сприйманні певної інформації ззовні, він однаково виступає активним її співтворцем, осмислюючи, інтерпретуючи, приміряючи власні ментальні схеми (які західні теоретики нерідко глобально називають «ідеологією»).

Отже, на відміну від «комунікації», «дискурс» позначає не просто обмін інформацією між комунікаторами та реципієнтами, а розглядається як конститутивний елемент культури, діяльності й соціальних відносин, що не лише репрезентує, а й формує світ «речей». Так знаходить своє реальне втілення теоретичний принцип соціального конструкціонізму, тобто творення окремими індивідами та цілими спільнотами так зв. дискурсивних світів [5, с. 82]. І якщо залишатися в межах попередньо постульованого нами принципу сіткової організації категоріальних систем, можна стверджувати, що «дискурс» перетинається зі «спілкуванням», зокрема «комунікацією», там, де мається на увазі, насамперед, активна роль суб'єкта як співтворця світу значень і символів.

Безперечно, основним засобом спілкування в такому світі для людини виступає мова. Тому закономірно, що при наданні тієї чи тієї дефініції дискурсу науковці, особливо зарубіжні, як ключові найчастіше використовують поняття розмови й текстів, що узагальнено позначаються як «мовлення». Але водночас очевидно, що дискурс – ширше поняття, оскільки включає в себе низку немовних чи позамовних своїх чинників, які можуть суттєво видозмінювати (аж до трансформації в протилежні) традиційні значення вербальних своїх складників. Конотативно екстралінгвістичні й паралінгвістичні аспекти дискурсу озвучуються, наприклад, як т. зв. «живе мовлення», тобто мовлення, яке втілює унікальні особливості, у тому числі психологічні, певних співрозмовників.

Рельєфніше, на нашу думку, відмінності між «спілкуванням», «комунікацією», «мовленням», з одного боку, і власне «дискурсом» – з іншого, окреслюються, якщо піднятися категоріальними східцями ще «вище» – від «діяльності» до глобальної категорії «відображення», у контексті якої в традиційній радянській психології розглядалися практично всі інші поняття. Так, якщо спілкування – це науково абстраговане позначення обміну інформацією й діями, взаємопізнання та взаєморозуміння певних індивідів, через яке відповідні процеси констатуються як переважно «віддзеркалення» більш глобальних соціальних закономірностей, то поняттям «дискурс» наголошується вагомість конкретно-індивідуального втілення всіх означених вище складників частин діяльності-спілкування (певних потреб, мотивів, цілей) як, насамперед, вербалізованого способу самопрезентації й самореалізації особистості.

При цьому психологічний аналіз дискурсу може спиратися, зокрема, на традиційні теоретичні дихотомії «потреби – мотиви» чи «мотиви – цілі», пов'язані з диференціюванням внутрішньої (інтринсивної) та зовнішньої (екстринсивної) мотивації, інтернального й екстернального локусів контролю особистості, пошуків нею відповідей на одвічні питання «чому» та «для чого» тощо. Важливим, наприклад, виступає вивчення специфічних дискурсивних маркерів типової зовнішньої мотивації, що проявляється (звісно, поза свідомими намірами) в промовах деяких відомих політиків, профспілкових лідерів, релігійних діячів, які публічно позиціонують себе як абсолютно «народних», «відданих служінню людям (країні, Богові)», «безкорисливих» або аналогічних маркерів істинних життєвих смислів порівняно з популістськими, фатичними або неправдивими висловлюваннями. Не менш вагоме й дослідження процесів розуміння різних типів і жанрів дискурсів, що виступає зворотною стороною їх творення.

Крім того, особливий інтерес викликає запропоноване представниками дискурсивної психології поняття «активний вибір», тобто вибір серед різноманітних доступних у кожній конкретній ситуації лінгвістичних ресурсів, що якраз передбачає центральну роль суб'єкта, який наділений психікою та який конструює або осмислює ті чи ті «версії об'єктів» навколишнього світу відповідно до власних поточних інтенцій і когнітивних моделей кожної такої ситуації (контексту) в єдності з їх афективним наповненням.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, незважаючи на проголошений та втілюваний у практиці реальних досліджень «дискурсивний поворот» психології, на відповідні кількадесятилітні напрацювання, поняття «дискурс», принаймні в концептуальному просторі вітчизняної науки, усе ще не здобуло повноцінної та загально визнаної своєї психологічної інтерпретації. Натомість, мабуть, насамперед його історико-філософські корені, авторитет відповідних науковців і міждисциплінарний статус «перетягують» більшість досі сформульованих дефініцій до лінгвістичних, соціологічних чи соціально-семіотичних аспектів.

Засновники й популяризатори зарубіжної дискурсивної психології дискурс розглядають як систему активного мовлення, яке конструює певні об'єкти й одночасно репрезентує своїх суб'єктів через вербальні, а також невербальні засоби, що мають в основі культурно вироблені взірці (систему значень і правила їх поєднання). Різниця в базових теоретичних підходах полягає в рівнях чи вимірах його аналізу: мікрорівні, коли розглядається міжособистісна комунікація як цікава для дослідження сама

по собі, та макрорівні, що передбачає вихід на загальносуспільні тенденції й масові процеси, які позначаються поняттями «ідеологія», «політика», «релігія» тощо.

Відповідно, психологічні виміри аналізу дискурсу передбачають, з одного боку, розгляд того, які саме суб'єктні чинники (цілі, потреби, мотиви, ставлення до інших суб'єктів взаємодії) творять той чи той відрізок мовленнєвої комунікації, надаючи йому осмисленої завершеності; з іншого – як вони втілюються в зовнішніх типових семантико-стильових його особливостях. Загалом ці чинники значною мірою й формують ту смислову цілісність, яку науковці називають «текстом у певному контексті».

На основі проведеного теоретичного аналізу, а також спроби розмежування «дискурсу» зі «спілкуванням», «комунікацією», «мовленням», як робочий пропонуємо таке формулювання, яке, на нашу думку, враховує інтенційно-мотиваційну спрямованість, когнітивні засади й відповідне емоційне наповнення будь-якої міжсуб'єктної взаємодії (обміну інформацією, взаємопізнання та взаєморозуміння): дискурс – це потенційно не завершуваний процес контекстуально зумовленого й водночас активного вибору суб'єктом (суб'єктами) певних мовних і, частково, немовних засобів з метою об'єктивації для іншого (інших, світу загалом) власних унікальних психологічних утворень (процесів, станів), що в найбільш завершеному своєму вигляді виступають індивідуальними моделями світу та його окремих фрагментів. Зауважимо разом із цим, що текст – це відносно завершений (у певному часі чи цілісному смисловому аспекті) результат дискурсу як процесу, причому потенційно перший може розглядатися водночас і як дискурс, оскільки завжди, знову й знову може бути переосмислений.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні психологічних чинників творення та розуміння різних видів, типів, жанрів суспільно важливих дискурсів, насамперед релігійного, роль якого в конструюванні соціальної реальності антропоморфного життєвого середовища особистості була й залишається однією з найістотніших.

Література

1. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике. – [изд-е 2-е, испр. и доп.] / под ред. А. Н. Баранова и Д. О. Добровольского. – М. : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 2003. – 640 с.
Anglo-Russian dictionary on linguistics and semiotics [English-Russian Dictionary on Linguistics and Semiotics] / ed. by A. N. Baranov and D. O. Dobrovolskii. – [2nd upd. and enl. ed.]. – Moscow : In-t Rus. iaz.im. V. Vinogradova, 2003. – 640 p.

2. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – [3-е изд.] – М. : Прайм-Еврознак, 2003. – 272 с.
Bolshoi psikhologicheskii slovar [Great psychological dictionary] / ed. by B. G. Meshcheriakov, V. P. Zinchenko. – Moscow : Prime-Euroznak, 2003. – 272 p.
3. Засєкіна Л. В. Психолінгвістична діагностика : навч. посіб. / Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.
Zasyekina L. Psykholinhvistychna diahnostyka [Psycholinguistic diagnostics] / L. Zasyekina, S. Zasyekin. – Lutsk : Vol. nats. un-t im. Lesiya Ukrainka «Vezha», 2008. – 188 p.
4. Лингвистический поворот / История философии : энциклопедия / сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов ; науч. ред. Т. Г. Грицанова, М. А. Можейко. – Мн. : Интерпрессервис ; Книж. дом, 2002. – 1376 с.
Linhvisticheskii povorot [Linguistic turn] / History of Philosophy : encyclopedia / ed. by A. A. Hrytsanov, T. H. Hrytsanova, M. A. Mozheiko. – Minsk : Interpresservice, Knizh. Dom, 2002. – 1376 p.
5. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
Makarov, M. Osnovy teorii diskursa [Fundamentals of discourse theory] / M. Makarov. – Moscow : Gnozis, 2003. – 280 p.
6. Михалева О. Л. Дискурс как объект исследования (Лекция) [Электронный ресурс] / О. Л. Михалева // Основы теории дискурса / Кафедра русского языка и общего языкознания Иркутского государственного университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ruslang.isu.ru/education/discipline/philology/disrurs/material/material13/>
Mykhaleva O. Diskurs kak obiekt issledovania (Lektsia) [Discourse as an object of study (Lecture)] / O. Mykhaleva // Osnovy teorii diskursa. – Retrieved 21/12/2014 from <http://ruslang.isu.ru/education/discipline/philology/disrurs/material/material13/>
7. Основы психосемантики (за нарративными технологиями) / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. М. Шиловська, С. Ю. Гуцол ; за заг. ред. Н. В. Чепелевой. – К. : Главник, 2008. – 192 с.
Osnovy psykhosemantyky (Za naratyvnymy tekhnolohiiamy) [Fundamentals of psychosemantics (Narrative techniques)] / ed. by N. V. Chepeleva. – Kyiv : Hlavnyk, 2008. – 192 p.
8. Харре Р. Вторая когнитивная революция / Р. Харре // Психол. журн. – Т. 17, № 2. – С. 3–15.
Kharre R. Vtoraia kognitivnaia revoliutsyia [The second cognitive revolution] / R. Kharre // Psihol. zhurn. – Volume 17, No 2. – P. 3–15.
9. Bozatzis, N. The discursive turn in social psychology: four nodal debates // The Discursive Turn in Social Psychology / eds. Nikos Bozatzis and Thalia Dragonas. – A Taos Institute publication, 2014. – P. 25–44. – Retrieved 12/03/2015 from http://www.taosinstitute.net/Websites/taos/images/PublicationsWorldShare/DiscursiveTurn_f_v2.pdf

10. Discourse / Oxford Dictionary of Psychology [Andrew M. – Colman 3 ed.] – Oxford University Press (Current online version), 2014. – Retrieved 27/03/2015 from <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199534067.001.0001/acref-9780199534067-e-2348?rskey=wn3NeA&result=2428>
11. Parker, I. Discourse: Definitions and contradictions / I. Parker // *Philosophical Psychology*. – 1990. – № 3 (2). – P. 189–205.
12. Parker, I. Discourse Dynamics: Critical analysis for social and individual psychology / I. Parker. – London : Routledge, 1992. – P. 3–22.
13. Potter, J. & Wetherell, M. Discourse and Social Psychology: Beyond attitudes and behaviour / J. Potter, M. Wetherell. – London : Sage, 1987. – 256 p.
14. Wetherell, M. & Potter, J. Discourse analysis and the identification of interpretative repertoires / J. Potter, M. Wetherell // *Analysing Everyday Explanation : a casebook of methods*. [C. Antaki Ed.]. – London : Sage, 1988. – P. 168–183.

УДК 159.923.2

І. В. Сингаївська

Received March, 17, 2015

Revised April, 10, 2015

Accepted April, 13, 2015

ПРОБЛЕМА ОЦІНЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті всебічно проаналізовано проблему оцінювання професійної успішності викладача вищого навчального закладу. Виокремлено різні підходи до оцінювання викладацької праці: особистісний, акмеологічний, професіографічний, соціально-психологічний, інтегративний. Виділено об'єктивне оцінювання (зовнішнє, соціальне) та суб'єктивне (внутрішнє, індивідуальне, особистісне). Розглянуто такі критерії оцінювання професійної успішності: особистісні стратегії успішності; система компетенцій; психологічні та ціннісні особливості особистості викладача; професійні ролі, статуси, стилі; ефективність професійних та міжособистісних комунікацій; професійна «Я-концепція»; професійний розвиток і самоактуалізація із задіянням професійних ресурсів та потенціалу особистості. Указано на потребу урахування співвідношення експертної (зовнішньої) оцінки та самооцінки викладача.

Ключові слова: професійна успішність, оцінювання професійної успішності, інтегративний підхід, рефлексивність, компетенції.